

**ХАЙНРИХ ХАЙНЕ И ЗАХАРИ СТОЯНОВ.
КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИТЕ ВЛИЯНИЯ
ВЪРХУ ФОРМИРАНЕТО НА ЗАХАРИ СТОЯНОВ
КАТО ИСТОРИК И ХУМАНИСТ**

Тодорка Михалева, Стефан Йорданов

**HEINRICH HEINE AND ZAHARI STOYANOV.
NOTES ON THE PROBLEM OF THE WESTERN EUROPEAN
INFLUENCES ON THE FORMATION OF ZAHARI STOYANOV
AS A HISTORIAN AND A HUMANIST**

Todorka Mihaleva, Stefan Yordanov

Abstract: *The functionaries in the political and cultural life during the epoch of Bulgarian Revival learned a lot and adopted the Western European achievements in every field of knowledge and culture. It was this process of active influence which determined Zahari Stoyanov's adoption of the German poet Heinrich Heine's Ideas. In the article an attempt was made to find out the available data – including indirect ones – evidencing such an influence. Zahari Stoyanov had been familiar in some degree with Heinrich Heine's works, and amongst the most famous confirmation of this knowledge is the citations of Heine's words in the introduction of "Notes on the Bulgarian Uprisings" ["Зануски на българските въстания"]. The study permits to find out that the both authors expressed an intensified awareness of history and that the Zahari Stoyanov's awareness of history, regardless of these influences, had his own specificity. The awareness of history of both Heinrich Heine and Zahari Stoyanov shares the characteristics of the XIX-century humanism. Moreover, their awareness of history achieved a perfect harmony of an exact vision for the spirit of their epochs, on the one hand, and a precise objectivity in historical factuality, on the other.*

Key words: *Bulgarian Revival, Heinrich Heine, Zahari Stoyanov, "Notes on the Bulgarian Uprisings", XIX-century humanism, awareness of history.*

Странна прищявка на народа! Той иска да получи своята история от ръката на поет, а не от ръката на историк. Той не търси точно изложение на голите факти, а иска тези факти отново разтопени в първичната поезия, от която са произлезли. Поетите знаят това и не без тайно злорадство моделират произволно спомените на народа, може би и за да се подиграт над високомерно сухите истории и пергаментните държавни архивари. Немалко се забавлявах, когато видях в будките на последния панаир, изложена на картини с крещящи бои, историята на Велизарий, и то не по Прокоп, а точно по трагедията на Шенк. "Така се фалшифицира историята – възкликна ученият приятел, който ме придружаваше, –

тя не знае нищо за отмъщението на някаква оскърбена съпруга, за пленен син, за любеща дъщеря и други подобни модерни фантазии!“ Но няма това всъщност е недостатък? Трябва ли за тази фалшификация поетите да бъдат незабавно изправяни на подсъдимата скамейка? Не, защото аз отричам обвинението. Историята не се фалшифицира от поетите. Те предават нейния смисъл напълно вярно, макар и чрез образи и обстоятелства, измислени от самите тях. Съществуват народи, например индусите, историята на които е запазена само по този поетичен начин. Въпреки това песните като “Махабхарата” разкриват духа на индийската история много по-вярно, отколкото който и да било съставител на учебници с всичките си дати. По същите съображения бих могъл да твърдя, че романите на Валтер Скот предават на места духа на английската история много по-вярно, отколкото Юм; поне Сарториус има пълно право, когато в послесловието си към Шпитлер причислява тези романи към изворите на английската история.

Приятелят на Хайнрих Хайне, с когото в този откъс от пътеписа „Пътуване от Мюнхен до Генуа”, взет за мото¹, немският прозаик, поет и публицист дискутира, е против фалшифицирането на историята. Самият Хайне защитава не фалшифицирането на историята, а умението на вещи разказвачи чрез поетичен рисунък да предават много по-точно „духа” на историята. Към „Летописеца” на Априлското въстание, а далеч не само към него, напоследък са формулирани близки по същността им обвинения – че той е митологизирал описаните от него събития и дори понякога ги е фалшифицирал. Като че ли в подхода на Хайне и Захари Стоянов при описанието на историческия процес има близост, поне така направеното частично сближаване между двамата го предполага. Това пороци интереса ни към въпроса съществуват ли и други прилики между Х. Хайне и З. Стоянов и ако ги има, на какво се дължат те – на прилики във възгледите или на опосредствани и преки влияния. Допускането, че е възможно да става дума и за влияния, е резонно предвид мощното духовно излъчване на просветена Европа, облагородило духовния взор на много наши възрожденски дейци. Да се каже, че времето на българското Възраждане е време на духовен кипнеж, е вече стандартна, но дълбоко вярна констатация. Действително, образованият слой на българското общество интензивно развива българската култура. Естествено е било в тази ситуация да се посегне и към световната културна съкровищница, да се направи опит за извличане на поука от постиженията на Европа и за вътъкване на тези постижения в българския живот, за да бъдат решавани стоящите пред него културно-исторически задачи.

Ще се опитаме в предлаганите по-долу редове да осъществим наблюдения върху така предположените прилики и влияния. И най-вече, да илюстри-

---

¹ Хайне, Х. 1828 [1956], с. 184–185. Пътеписът е издаден през 1828 г.

раме как такъв висок образец на западноевропейските социално-политически и етико-естетически идеи, като идеите на Хайне, влияят върху разбиранията на З. Стоянов за историческия процес и върху начина, по който той е отразил драматичните събития от новата ни история.

* * *

Интересът към Хайнрих Хайне и неговите творби сред нашата възрожденска интелигенция датира още от времето преди Освобождението². Хайне е познат в България най-вече като поет, с “Книга на песните”, и това създава впечатлението, че неговата проза е по-непопулярна и слабо позната сред българските интелектуалци, като пръв по-цялостно представя Хайне у нас Пенчо Славейков³.

Захари Стоянов също е между българските възрожденци, познаващи Хайне. Независимо кога се датира първото му вчитане в Хайне – във времето преди Освобождението, може би под влиянието на Л. Каравелов, или във времето след Освобождението, когато има много по-голяма възможност да се снабди с произведенията му⁴, – но той все пак го чете с визията на възрожденец по дух и разбираня. Неговото запознаване с Хайне е засвидетелствано и документално от все още очакващите пълен анализ бележки, озаглавени “Обскуранти и мистици (в литературата)” [Стоянов, З. 1943, с. 131–132, 133]. Този ръкописен текст показва ясно, че З. Стоянов е чел някои творби на Хайне, още повече че позоваванията върху текстове на немския автор са измежду най-многобройните в сравнение с останалите позовавания върху други автори; може би те по брой съперничат само с позоваванията върху текстове на Белински. Една конкретна дата от процеса на запознаване на З. Стоянов с произведенията на Хайне откриваме в следосвобожденските му публицистични трудове. В случая става дума за кратка библиографска бележка, обнародвана във в-к „Южна България”, която гласи буквално следното:

---

² “Писатели като Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Иван Вазов и др. четат Хайне в руски превод и, съзнателно или не, те се влияят от неговото творчество.” [Станчев, С. 1956, с. 5].

³ Вж. за Пенчо Славейков и неговата рецепция на Хайне напр.: Захаријева, И. 1999, с. 127.

⁴ Тема за отделно проучване е откъде З. Стоянов се е запознал с писаното от Х. Хайне; нямаме готовност тук да изясним този проблем, който несъмнено е важен. Нека само да отбележим, че преводите на руски език на произведенията на Х. Хайне са могли да бъдат единият от източниците, тъй като във времето преди кончината на З. Стоянов, още през 1863 г., е осъществено изданието на останалия единствен първи том на съчиненията на Хайне под редакцията на Ф. Н. Берг [Гейне, Г. 1863], и в периода от 1874 до 1882 г. – първото относително пълно издание на съчиненията на Хайне под редакцията на П. Вейнберг [Гейне, Г. 1874–1882]. Но това, че З. Стоянов не предава името му във варианта Гейне, използван в рускоезичните му издания, а в правилната немскоезична форма Хайне, говори, че той е могъл да ползува и немските и респ. други западноевропейски издания на твърде популярния по това време в Европа немски автор.

„Издателят на *Gartenlaube* е започнал тия дни да печати мемоарите на прочутия немски поет, които той купил за 16,000 франка. Те се състоят от 128 листа, писани с карандаш.”⁵

Няма да правим опит за установяване от какъв източник заимства тази информация З. Стоянов, по-важен в случая е засвидетелстваният твърде активен интерес към Хайне. По принцип, високо е мястото, което З. Стоянов отрежда на Хайне, когото той поставя редом с най-видните представители на просветена Европа от Ренесанса насам. *“Репутацията на народите трябва да бъдат Шекспир, Хайне, Белински, Хегел, Хюго и др.”* – пише той⁶. Изказването на З. Стоянов е показателно не само за това, кои са според него водещите имена в интелектуалния елит на Европа, но и за това, че именно мислителите, съзидателите на европейската култура и въобще интелигенцията, са според него най-важното достояние на всеки народ.

При една предварителна и затова не можеща да претендира за завършеност съпоставка на приликите между Хайне и З. Стоянов се вижда, че те са се вълнували от проблеми, свързани с развитието на обществото и мястото в него на отделната личност, че особено ги е отблъсквала тъмната страна на обществено-политическия живот на тяхното съвремие, и това, което особено ги сближава, е, че и двамата при отразяването на обществени проблеми не-подражаемо си служат със средствата на сатиричното изображение. Важно с оглед подхванатата насока на съпоставка между тях е това, че и двамата изявяват активно присъстващ в текстовете им историзъм, при това именно в това отношение се проследяват голяма част от забележимите влияния на Хайне върху българския автор – писател, публицист и историк на повратните събития преди и след Освобождението. Естествено, културно-историческото развитие на Западна Европа и културно-историческото развитие на Балканите, включително и българското, са твърде различни. Естествено, З. Стоянов е изграждал и сам разбиранията си за история. Но благотворно влияние от страна на Хайне несъмнено съществува, като, разбира се, историзмът на З. Стоянов не може да не се различава от историзма на немския автор. Хайне изявява един висок интелектуализъм, има класическо образование, чрез което осмисля по нов начин образи и идеи от античността и средновековния европейски фолклор. Самоукият З. Стоянов не може да не му отстъпва по ерудиция, но определено се приближава до него по етико-естетически заряд и по позитивизма в обществено-патриотичните си подбуди, което детерминира реализираното взаимовлияние. Той се приближава до него и по това, че като него стои на границата на романтизъм и критически реализъм, ако останем в полето на литературата, или на границата на романтичното и реалистичното възприемане на историята, ако се пренесем в сферата на историческото познание.

---

⁵ Стоянов, З. Записките на Хайне. – в-к „Южна България”, г. II, бр. 70 от 7.III.1884 г. Цит. по: Стоянов, З. 1943, с. 100.

⁶ Цит. по: Попиванов, И. 1985, с. 78, мотото към главата „Хиршовата железница”.

Анализът на сходствата в чувството за историзъм, което движи перото на Х. Хайне и З. Стоянов, заслужава да бъде подхванат, тръгвайки от мисълта на Хайне, че „под всеки надгробен камък лежи част от световната история”⁷, използвана от З. Стоянов в предговора към първия том на „Записки по българските въстания” [Стоянов, З. 1996, с. 26]. Във връзка с това интересно е част от какви размисли е това изречение на Х. Хайне, което З. Стоянов цитира буквално, и в рамките на каква идейна постройка е вплетено то в текста на Захари Стоянов.

У Х. Хайне това изречение е част от размислите му за цената на човешкия живот от гледна точка на историческата ѝ значимост – в качеството му на своего рода „акумулирана история”. Тези размисли го спохождат в момент, когато посещава бойното поле при Маренго – едно от местата, свързани с Наполеоновата бойна слава при неговия преход през Европа. Той вижда в бойното поле при Маренго място, „дето свободата изтанцува по кървави рози пищния си брачен танец”, и където платената с много кръв поредна стъпка напред в историческото развитие на Европа е погубила огромен брой хора.

„... нима това не е малко скъпичко”, пита той, и именно във връзка с отговора на този въпрос формулира цитираното от З. Стоянов изречение. У Хайне тези мисли носят хуманистичен заряд, в който се усеща едно неприемане на твърде високата цена на прогреса и заедно с това – съзвучаващата нагласа на романтизма към паметниците на миналото, които сякаш проговарят.

Показателно е донякъде как възвишените размисли на Х. Хайне за победата при Маренго, платена с много мъртви, чиято „борба в свещената освободителна война на човечеството” живите ще продължат, е „приземена” от репликата на неговия спътник, определен като „лифландски русин”: „Кой още си спомня днес за Маренго!” Спътникът му изявява „патриотизъм”, ярко контрастиращ с историческия романтизъм на Хайне, комуто продължава да се привижда сянката на Наполеон, и който сякаш чува в далечината революционното „Alons enfants de la patrie!” За неговия спътник обаче всички погледи били отправени към Балканите, където неговият съотечественик Дибич „оправя чалмите на турците” и скоро щял да завземе Цариград. Два различни погледа към историята – на хуманиста и на показния, несъщински патриотизъм. Спираме се на този момент в текста на Х. Хайне, не защото той е повлиял З. Стоянов, а за да маркираме един въпрос, който е занимавал и двамата – патриотизмът; важен въпрос, при условие че в една или друга степен патриотизмът и у двамата е търпял нападки.

По-важно е да видим какво от идейния заряд на Х. Хайне, вложен в анализираната мисъл, остава у З. Стоянов. Мисълта на Х. Хайне е използвана

---

⁷ Хайне, Х. 1828 [1956], с. 227. Текстът на Х. Хайне гласи буквално: „Мигар животът на отделния човек не струва толкова, колкото и животът на целия род? Защото всеки отделен човек е вече цял свят, който се ражда с него и с него умира; под всяка надгробна плоча лежи една световна история.”

от З. Стоянов в един забележителен пасаж от предговора към първия том на „Записки по българските въстания”. Там З. Стоянов изтъква „*каква драгоценност, какъв богат материал и за историци, и за поети, драматурзи и повествователи*” биха представлявали спомените на „*нашите стари обществени деятели*” и колко много светлина биха хвърлили те върху историята на българския народ. Той възкликва: „*Заедно с техните кости е погребана историята на българския народ за няколко години!*” И непосредствено след това си възклицание той привежда мисълта на Хайне, която у него има следния вид: „*Под всеки надгробен камък лежи една част от всемирната история – говори Хайне, – всеки човек е вселена, която се ражда и умира с него, историята на всяко съществуване има своя интерес.*”

З. Стоянов като че ли допълва мисълта на Хайне с последното подчинено изречение, безсъюзно свързано с точния цитат от немския поет. Като цяло обаче по-важно е това, че у З. Стоянов акцентът е друг. За него всяка личност има своя принос в историческия процес и поради това познанията за нея ще обогатят познанията за този процес. На практика той съжالياва за липсата на сведения за изброените от него „обществени деятели”, които ще обогатят познанието за родната история. Иначе казано, у него говори историкът, който ясно съзнава необходимостта от изворова информация, необходимост, която към негово време е била изключително остра. Едва ли можем да го обвиняваме, че не е акцентувал върху хуманистичния заряд, вложен от Хайне в цитирания текст, тъй като той просто е извел на преден план онова внушение в мисълта на немския поет, което е било най-актуално с оглед целите на неговото повествование – историческо повествование за повратни събития, и то по техните горещи следи. Поетът хуманист Хайне е цитиран тук от историка Захари Стоянов. И този историк ратува в анализирания пасаж за важността на историческите извори.

Именно това е особено важен акцент в този текст от предговора към първия том на „Записки по българските въстания”, и той е своеобразен апел към революционери и книжовници от близкото минало да пишат всеки своята история на българската възрожденска вселена – както бихме перифразирали цитираната от З. Стоянов мисъл на Хайне – представлявайки концентриран израз на историзма на Летописеца. Апелът е и към българския народ – той трябва да познава своето минало. „*Лаская се да вярвам – пише З. Стоянов, – че ще да дам повод чрез настоящата си книга на мнозина наши дейци по последните ни народни движения да напишат онова, което знаят, защото само по тоя начин ще да можем да пролеем свет на много забравени събития. Каква драгоценност, какъв богат материал и за историци, и за поети, драматурзи и повествователи* [подч. наше, Т. М., Ст. Й.] *щеше да се открие, ако нашите стари обществени деятели: Славейков, Михайловски, Кръстович, Чомаков, дядо Богоров, Геров, А. Екзарх, Данов и Груев и пр., бяха описали просто кръга на своята деятелност,* [подч. наше, Т. М., Ст. Й.] *било по черковния въпрос, било по възражданieto на книжни-*

ната ни и на училищното дело. Какво богатство!!...” [Стоянов, З. 1996, с. 26] И, бихме допълнили ние – каква скромност от страна на З. Стоянов, и едновременно, каква грижовност – да се опази историческата памет в нейната свежест и пълнота, защото З. Стоянов е разбирал опасността от нейното прекъсване, ако липсва навременното ѝ отразяване. “*Няма съмнение – продължава Летописецът, – че после няколко години специалисти и историографи ще да бъдат платени богато да издирят и опишат всичко, но техният труд ще да е напусто. Като каква цена би имала в днешно време историята на кърджалиите и на техните главатари, ако тя се явеше на бял свят, всеки може да си въобрази, комуто малко-много е мило за миналото на неговото отечество. Същата цена – стотини пъти повече – ще да имат за потомството и въстанията – блестяща страница, както казах, от новата история*” [Стоянов, З. 1996, с. 26].

* * *

Във връзка с размислите на Хайне при вида на бойното поле при Маренго, нека да обърнем внимание и на това, че като талантлив ученик на Дж. Байрон⁸ и съвременник на възхода и залеза на Наполеон Бонапарт, Хайне не би могъл да отмине величавата фигура на френския политик – символна за цяла епоха, защото тази личност е водоразделна за европейската цивилизация, “*която е станала пълнолетна, и сега се изкубва от желязната юзда на привилегированите, на аристокрацията*” [Хайне, Х. 1828 [1956], с. 225–226]. Подобно на Байрон, и отношението на Хайне към Бонапарт е важно за формирането на неговия мироглед – и дори в сравнение с Байрон, Хайне е по-облагодетелстван – малкият Хайне е видял влизането на Наполеоновы войски в своя роден град⁹. Впоследствие младият поет ще бъде разочарован от Н. Бонапарт, тъй като последният ще поиска да се отрече от направените от самия него прогресивни стъпки по разчистване феодалните остатъци и ще се нареди сред аристократичния европейски елит. Според Хайне главната причина за завоя в неговата политика е “*не от необходимост, а от тайно влечение към аристократизма*” [Хайне, Х. 1828 [1956], с. 224]. Затова Хайне предупреждава своите читатели: “*Драги читателю! Нека се разберем тук веднаж завинаги. Аз никога не славя делото, а само човешкия дух; делото е само негово одеяние и историята не е нищо друго освен стария гардероб на човешкия дух. Но любовта понякога обича старите дрехи, така и аз обичам шинела от Маренго*” [подч. наше – Т. М., Ст. Й.].

Това признание на Хайне, че той слави само човешкия дух, като че ли намира своята парафраза у З. Стоянов, който, след като изтъква, че създава

---

⁸ Хайне е главният носител на Байроново влияние в Германия, според **Илиев, И.** 2008, с. 97.

⁹ Макар пречупени през призмата на детското светоусещане – а може би тъкмо поради неподправения им характер – тези спомени ще се окажат добра основа за бъдещо преосмисляне на настъпилата в Германия и в Европа социална промяна.

слабите страни на българските въстания, продължава така: *“Хората обръщат най-голямо внимание не на следствията, които са очаквали от това и онова предприятие, захванато от мнозина или от одного деятеля, но от святата цел и благородните побуждения, от които са се ръководили деятелите. За нас това е важно.”* [Стоянов, З. 1996, с. 21–22; подч. наше – Т. М., Ст. Й.] Тоест не непременно успехът и победата, неуспехът или разгромът, трябва да бъдат единственият обект на вдъхновение, за да бъдат превърнати в средоточие на писаната история, а по-скоро началната мотивация на хората – двигатели на събитията, защото човекът е несъвършен, а хората *“са живи органи, отдадени всецяло на събитията, не зависи от тях самите да вземат връх и да преодолеят над събитията.”* [Стоянов, З. 1996, с. 22]

Х. Хайне не е историк, но у него се наблюдават изяви на чувство за историзъм, говорещи, че той има ясна представа за механизма на писане на история и за важността на това писане. Бегло ще се спрем на два примера в това отношение, в които като че ли се долавят същите акценти, както в току-що анализирания текст на З. Стоянов.

“Ако не съществуваше Илиадата, а само списък на имената на героите пред Троя и техните имена се бяха запазили до днес – как би се надувала тогава родовата гордост на Терсит!” [Хайне, Х. 1826 [1956], с. 100] – подчертава той как недостигът на информация може да представи неточно ролята на отделните личности – двигатели на съответните исторически събития. На друго място Хайне подчертава колко много помага за изследването на историята на съответната историческа епоха пронизващият я дух на историзъм. Така за него *“щастливо съвпадение”* е това, че Бонапарт е живял във време, когато е имало *“особено силно разбиране на историята, на нейното изследване и излагане”* [Хайне, Х. 1826 [1956], с. 104]. Пронизващият културния живот на времето дух на историзъм – до голяма степен това е валидно и за епохата на българското Възраждане, когато историзмът дори е двигател на редица процеси, и в раждането на новобългарската просвета и култура, и в политическите борби. З. Стоянов е в талвега на възрожденското и поствъзрожденско писане на мемоари и на историческа литература (учебна и професионална), детерминирани от този дух на историзъм на епохата. Както се вижда, у З. Стоянов чувството на историзъм е също така силно, както в просветена Европа на XIX век. И у двамата – и у З. Стоянов, и у Хайне, се наблюдава сходно изострено чувство на историзъм, оценяващо значението на навременното „писане на история” въз основа на достатъчно изворова информация. Не бихме твърдели, че в това отношение З. Стоянов се е учил от Хайне, но заслужава отбелязване как „домораслият” наш Летописец е съизмерим с високи европейски образци или поне е носител на близък идеен заряд.

Предговорът на “Записките”, особено в частта, в която З. Стоянов изтъква необходимостта от писане на история и от опознаването на родната история, е идейно близък с една лаконично изразена мисъл от “Чардафон Великий”. Тя носи същата идея като в предговора на “Записките” – без историческо

самопознание народът не може да просъществува, а и не може да се ориентира в своето настояще. *“Това средство да се апелира към умрелите е толкова старо, колкото са стари и самите народи. – пише З. Стоянов. – За това, всеки народ, който не е лишен от минало и герои, най-мъчно загива.”* [Стоянов, З. [б. г.], с. 169] Тази мисъл на З. Стоянов е изложена в повествование, отразяващо идейната подготовка на Съединението – подготовка, в хода на която политически дейци като самия З. Стоянов са се стремели да се опрат и върху безспорната историческа взаимовръзка на това общонационално събитие с близкото революционно минало.

Стремежът на З. Стоянов да реализира историческата приемственост между двете революционни събития от новата българска история – Априлското въстание и Съединението, сякаш е ехо от едно впечатление на Хайне колко действени могат да бъдат *„националните спомени“*. Хайне излага тази своя убеденост във връзка с наблюденията си как романите на Уолтър Скот събуждат жалба по някогашното народно величие, *„голяма болка за загубата на националните особености“* и в крайна сметка – гражданското чувство. *“Защото националните спомени лежат в гърдите на човека много по-дълго, отколкото обикновено се мисли.”* [Хайне, Х. 1826 [1956], с. 105]. Хайне онагледява казаното с любопитен пример от археологическите проучвания в Мексико, където археологът Бълок *„изкопал една стара езическа статуя и на другия ден видял, че през нощта тя била увенчана с цветя...”* – явно събуждайки *„националните спомени“*¹⁰. Хайне заключава: *„Такива цветя цъфтят и в произведенията на Уолтър Скот; тези творби будят стари чувства...”* Нямаме никакви податки, че тъкмо тези мисли на Хайне са подбуждали З. Стоянов да набляга върху националната значимост на познанията за миналото, но няма никакво съмнение, че тъкмо с такива *„цветя“* се е надявал да бъде увенчан българският национален спомен за въстанията, който той така горещо се е стремил да съхрани. Идейната близост, дори и да няма влияние, отново ясно личи.

З. Стоянов и Х. Хайне си приличат и по представите си за начина, по който следва да бъде описван историческият процес. Следният пример е достатъчно показателен в това отношение.

В пътеписа *„Нордерней“* Х. Хайне разказва за това как трима съвременници на Бонапарт – морякът Мейтланд (лицето, на което Бонапарт доброволно се предава на борда на *“Белерофон“*), ирландският лекар О’Мира и французинът Ла Каз виждат вече постигнатия от нещастното император и как са изобразили това в своите спомени. *“Мейтланд, студен като буря английски моряк, отбелязва събитията безпристрастно и точно, като че ли са природни*

---

¹⁰ В случая Х. Хайне цитира текст на английския пътешественик, натуралист и антиквар Уилям Бълок (1773–1849). Става въпрос за книгата *„Шестмесечно пребиваване и пътувания из Мексико“* [Bullock, W. 1824]. По-вероятно е Хайне да е чел превода на немски език на книгата, осъществен още през следващата 1825 г. [Bullock, W. 1825].

явления, които той вписва в корабния дневник. Във всеки ред, който пише Ла Каз, ентузиазирани камерхер, лежи в краката на императора не като руски роб, а като свободен французин, който неволно превива колене от възхищение пред нечуваното геройско величие и достойна слава; лекарят О'Мира ... някогашен враг на императора, сега признава августейшиите права на нещастие, пише откровено и смело, без да украсява, излагайки факти в стегнат стил..." [Хайне, Х. 1826 [1956], с. 102–103] Разнообразието на мнения и оценки е специално подчертано от Хайне – явно той го търси, за да ни покаже не само образа на Бонапарт, но и за да почувстваме духа на епохата, олицетворявана от него. Защото, както признава Хайне, *„за нас малките, които не можем така интимно да общуваме с великите хора от миналото, чито следи и мъгляви форми само рядко виждаме, за нас е от най-голямо значение, когато можем да научим за някой такъв велик човек толкова много, че да ни бъде лесно да го възприемем в душата си като жив и да разширим по тоя начин душата си.“* [Хайне, Х. 1826 [1956], с. 103]

И тук двамата летописци – Хайне, „летописецът“ на духовния климат на прогресивна Европа от XIX век, и Летописецът Захари Стоянов, хроникьор в художествена форма на духовните, социалните и политическите събития от времето преди и след Освобождението на България, си приличат много. Приличат си и по призива да бъде увековечено делото на историческите дейци – двигатели на историческия процес, и по призива към дейци и събития да се гледа през широкообхватен обектив – обективът не само на *„студената като буря“* безпристрастност и точност, но и емоционалния обектив, който отразява събитията, *„превивайки колене от възхищение пред нечуваното геройско величие“* на творците на историята. Впрочем, и за Захари Стоянов няма противоречие между обективност и художествено пресъздаване на историческия процес. И най-важното, в това отношение той определено се влияе от Хайне. Следва да се отбележи, че вълнувайки се от този въпрос, явно занимавал активно съзнанието му, Захари Стоянов вписва в личните си записки, озаглавени при издаването им *„Обскуранти и мистици (в литературата)“*, следната мисъл на Хайне:

*„Така наречената обективност, за която сега толкова много говорят, не е нищо друго освен суха лъжа; невъзможно е да се описва миналото без да се тури колорит и от своите собствени чувства. Нужно е не само строгите фактически указания, но и точното изследване на това влияние, което известно събитие е оказало на своите съвременници. Тука все трябва не само знание на факти, но и възрение.“*¹¹

Обективност и субективност според Х. Хайне не са задължително противостоящи една спрямо друга, още повече, че всеки творец неминуемо оставя отпечатъка на своята личност в творбата, която създава, и, разбира се, още повече, ако самият той е бил участник в събитията, които се е заел да описва.

---

¹¹ Стоянов, З. Обскуранти и мистици (в литературата). Цит. по: Стоянов, З. 1943, с. 133.

Като че ли именно така е разбрал З. Стоянов мисълта на Хайне. *“Мнозина приятели ме съветваха да бъда кратък, – пише той [Стоянов, З. 1996, с. 24] – да се не простирам по-надалеч от фактите и границите на събитията, но аз помислих, че не пиша ни рапорт, ни статистически данни. Освен това зная вкуса на повечето от нашата публика, че сухите и безцветни фактове не привличат твърде читатели, а само кабинетни любители, за които аз не пиша.”* Тези думи на З. Стоянов го афишират не просто като „кабинетен“ историк, историк, който е единствено регистратор на фактологията, а като историк, който е заинтересован „фактовете“ да достигнат до читателите. Но малко преди това той все пак изрично подчертава, че ще бъде обективен: *“Старах се да бъда точен и верен в границите на действителността, без ни най-малко преувеличение на тоя или она факт.”* [Стоянов, З. 1996, с. 22–23] Това е разбирането на З. Стоянов за правдивост – той има свободата да разкаже живо за събитията от близкото минало, но заявява, че няма да си позволи преиначаване на фактите¹². И при това, отново цитирайки Хайне, сякаш си противоречи; уж залага на живото, художествено повествуване за събитията, а едновременно твърди, че няма да си позволи разкрасяване. *“Не се опитам ни най-малко да облагородявам ..., защото ако на мястото на Ворча войвода и Ивана Арабаджията турех [герои]..., които да охкат, ахкат и да цитират в разговорите си Гетя и Хайне, то книгата ми не щеше да има*

---

¹² Нападки срещу З. Стоянов, че е неточен във фактологията, са правени неведнъж. Един пример: В началото на ХХ век историкът Д. Страшимиров напада З. Стоянов, че бил едва ли не небрежен и необективен по отношение фактологичната страна при отразяване на Априлското въстание. На базата на съпоставителния анализ между постигнатите резултати от З. Стоянов и Д. Страшимиров, Ст. Чирпанлиев твърди, че Страшимиров е този, който обективно е стигнал *“до погрешни изводи и постановки, които изопачават историческия смисъл и политическата същност на Априлското въстание.”* [Чирпанлиев, С. 2002, с. 234; вж. гл. 3.10. Димитър Страшимиров и “Погрешките” на Захари Стоянов, с. 230–236]. Само като илюстрация на казаното, според Д. Страшимиров Априлското въстание било *“политическа авантюра”*, а неговите водачи *“високомерни фантазбори с жреческо вдъхновение, граничещо с безумие”*, и др. п. [Чирпанлиев, С. 2002, с. 235] И в този случай се потвърждава цитираната по-горе мисъл на Хайне, включена от З. Стоянов в *„Обскуранти и мистици (в литературата)”*, че *„така наречената обективност, за която сега толкова много говорят, не е нищо друго освен суха лъжа”*, иначе казано, че преднамереното търсене уж на обективност отвежда, както е станало в случая с Д. Страшимиров, до необективност. Затова не можем да се съгласим и с твърдението на Вл. Свинтила, който представя Д. Страшимиров като едва ли не единственият обективен български историк от началото на ХХ век, благодарение на когото някои неверни представи за Априлското въстание били окончателно разбити [Свинтила, В. 1996, с. 26]. Това положение на нещата според нас отразява една важна специфика на описанието на историческия процес – по-точен, дори и да греши в отделни детайли, е онзи историк, който е успял добре да отрази духа на епохата и дълбинната същност на събитията.

български характер. Зная средствата за това облагородяване, но не исках да се възползувам.” [Стоянов, З. 1996, с. 23] Всъщност противоречие няма – историкът *proprie dictum* в него го предпазва от необективност, а роденият писателски талант го предпазва от прекаляване в художествеността на събитийния разказ, влагайки в него изкуствени афекти и ефекти. И в случая той едва ли отрича художественото майсторство на Гюте и Хайне, а просто се отграничава от неуместното им, „охкащо” и „ахкащо” цитиране. Доколко верен е бил Захари Стоянов на тази нагласа за отразяване на историческата събитийност, добре се вижда от начина, по който е представил в „Записките...” българските въстания – той е отразил тяхната героика, но нито за момент не си е позволил да насити повествованието си с благопристойни сцени или с епизоди, заредени с изкуствена, куха екзалтация и населени от благонадеждни герои и вероломни врагове. Старал се е да покаже живота в неговата противоречивост и сякаш е съзнавал, че героиката не е в изкуствената, още повече във фалшивата ефектност.

Именно така според нас трябва да се разбират думите на З. Стоянов: *“Не се ръководих от никакви авторитети и правила: святата истина ми бе знамето. По тая причина именно характеристиката на мнозина мои герои и някои картини, копирани от действителността излизат малко груби, да не кажа и отвратителни, за което пак аз не съм виноват, а българският живот, че е създал подобни сцени и типове”* [Стоянов, З. 1996, с. 23]. З. Стоянов иска да бъде правилно разбран – доброволно се нагърбва с отговорността да описва и нелицеприятното, онова, което хората не обичат да признават и на самите себе си.

* * *

Влияние върху З. Стоянов от страна на Х. Хайне, пряко или опосредствано, е налице и в редица други, макар и немногочислени случаи, към които се надяваме да се върнем за по-нататъшен анализ. В края на настоящото кратко изложение ще се спрем съвсем бегло на една трактовка на писаното от З. Стоянов, в която отношението му към немския поет е представено по неточен начин.

„Спомняте ли си в предговора на „Записки по българските въстания“ какво пише Захари Стоянов? – привлича вниманието ни един съвременен автор. – Казва, че в тази книга няма да срещнете тези, „които пъшкат колчем чуят имената на Гегеля и Хайне“... И продължава, че тази книга е за простите хора, които са се вдигнали да правят въстание. И там се крие разковничето на неуспеха на това въстание. То не е имало духовни водачи, то е съставено от ТЪЛПА... По време на Априлското въстание Лъобон вече обяснява функциите на тълпата. Шопенхауер в „Светът като воля и представа“ казва, че светът не е това, което е, а което си представяме, че е. И ни трябва само воля да постигнем представата. А представата се ражда в глави, готови да я носят. Волята е тълпата, която реализира тази представа.” [Стоянов, Х. 2016, pass.]

Негативната оценка за Априлското въстание като дело на тълпа без водачи в страна, която още няма своите Лъобон и Шопенхауер, както и за З. Стоянов като представящ събитията, довели до Освобождението през 1878 г., именно като дело на онези, които не „пъшкат“ по Гьоте и Хайне, се доближава до оценката на Д. Благоев, че в предговора на „Записките“ З. Стоянов проявява неразбиране, че „народ без интелигенция е обречен на погибел“¹³.

Въпросът не е само в това, че подобни оценки както за З. Стоянов, така и за отношението му към Хайне, са явно необосновани. Онова, което той твърди в предговора към „Записките...“, както видяхме по-горе, всъщност съдържа не отрицание за онези, които четат Гьоте и Хайне, между които е и самият той, а за онези, които фалшиво „охкат“ и „ахкат“ по тях, а ги няма във времена на важни обществени събития. Въпросът е и в това, че така се внушава превратна представа какво е отношението на З. Стоянов към интелигенцията и евентуално към проблема за ролята ѝ в събития като Априлското въстание. Най-добре е в случая да „интервюираме“ самия З. Стоянов, за да ни даде ясен отговор какво мисли за интелигенцията:

„Интелигенцията на всеки един народ, която руските славянофили, макар и да равняват в отношение на народния успех с нула – имала е и ще да има решаващи глас в съдбините на простата маса; без нейното участие нищо е невъзможно да стане. Ако турското правителство искаше да убие българската интелигенция със заточение в Диарбекир, то много по-добре щеше да сполучи в целта си, ако направеше от тая интелигенция ефендета, защото ние знаем от пример, че колкото българи имаше на турска служба, почетени с нишани, всичките до един бяха лица с развалени характери и много по-предани на Османовия престол, отколкото самите турци.“ [Стоянов, З. 1996, с. 199 – 200]

В историческия развой на българската национална съдба интелигенцията действително е имала и „ще има решаващи глас в съдбините на простата маса“ – включително защото, също като бележития наш възрожденски и пост-възражденски деец, е чела и се е учила от хуманисти като Хайне. Дори само от горепредложеното изложение, което далеч не изчерпва примерите за благотворното вчитане на З. Стоянов в произведенията на Х. Хайне, е добре видимо колко силно е било влиянието на западноевропейския хуманизъм върху българските интелектуалци – водачи не на „тълпата“, а на „простия народ“ в борбата му за историческа еманципация и цивилизационен прогрес.

---

¹³ Димитър Благоев пише буквално, с един доста неуважителен тон: “Забележителна бъркотия на понятията За неговия патешки ум не е достъпна оназ проста логика, че народ без интелигенция е обречен на погибел.” [Благоев, Д. 2010, с. 71].

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Благоев, Д. 2010 – Димитър Благоев. Нашите апостоли. Поредица Българска класика. Под общата редакция на Иван Гранитски и Панко Анчев. София: Захарий Стоянов, 2010. [Dimitar Blagoev. Nashite apostoli. Poreditsa Balgarska klasika. Pod obshtata redaktsiya na Ivan Granitski i Panko Anchev. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2010.]

Гейне, Г. 1863 – Полное собрание сочинения Г. Гейне. В русском переводе, издано под редакцией Ф. Н. Берга. Том I. СПб., 1863. [Polnoye sobraniye sochineniya G. Gejne. V russkom perevode, izdano pod redaktsiyey F. N. Berga. Tom I. SPb., 1863.]

Гейне, Г. 1874–1882 – Сочинения Генриха Гейне в переводе русских писателей под редакцией Петра Вейнберга. В шестнадцати томах. С.-Петербург – Москва: Издание Товарищества М. О. Вольфа, 1874–1882. [Sochineniya Genrikha Gejne v perevode russkikh pisateley pod redaktsiyey Petra Veynberga. V shestnadsati tomakh. S.-Peterburg – Moskva: Izdaniye Tovarishchestva M. O. Vol'fa, 1874–1882.]

Захариева, И. 1999 – И. Захариева. Пенчо Славейков и Пушкин. – В: А. С. Пушкин и българската култура. Юбилеен сборник. Съставител Петко Троев. София: Тилиа. – Акад. изд. “Проф. Марин Дринов”, 1999. [I. Zaharieva. Pencho Slaveykov i Pushkin. – V: A. S. Pushkin i balgarskata kultura. Yubileen sbornik. Sastavitel Petko Troev. Sofiya: Tilia. – Akad. izd. “Prof. Marin Drinov”, 1999.]

Илиев, И. 2008 – И. Илиев. Лорд Байрон и България. Второ допълнено издание. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 2008. [I. Iliev. Lord Bayron i Balgariya. Vtoro dopalнено izdanie. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]

Попиванов, И. 1985 – Ив. Попиванов. Захарий Стоянов. Животописен очерк. Второ преработено издание. София: Издателство на Отечествения фронт, 1985. [Iv. Popivanov. Zahariy Stoyanov. Zhivotopisen ocherk. Vtoro preraboteno izdanie. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1985.]

Свинтила, В. 1996 – Владимир Свинтила. Захарий Стоянов. Опит за социобиография. София: КЛИО, 1996. [Vladimir Svintila. Zahariy Stoyanov. Opit za sotsiobiografiya. Sofia: KLIО, 1996.]

Станчев, С. 1956 – Ст. Ив. Станчев. Хайнрих Хайне – живот и творчество. – В: Хайнрих Хайне. Избрани произведения в три тома. Том първи. Пътуване по Харц. Нордерней. Идеи. Пътуване от Мюнхен до Генуа. Баните в Лука. Градът Лука. Подбор от Любомир Огнянов. София: Народна култура, 1956. [St. Iv. Stanchev. Haynrigh Hayne – zhivot i tvorchestvo. – V: Haynrigh Hayne. Izbrani proizvedeniya v tri toma. Tom parvi. Patuvane po Harts. Norderney. Idei. Patuvane ot Myunhen do Genua. Banite v Luka. Gradat Luka. Podbor ot Lyubomir Ognyanov. Sofia: Narodna kultura, 1956.]

Стоянов, З. 1943 – Захари Стоянов. Неиздадени съчинения. Ред., увод и бел. от Аспарух А. Емануилов. [София], Нов свят, 1943. [Zahari Stoyanov. Neizdadeni sacheniya. Red., uvod i bel. ot Asparuh A. Emanuilov. [Sofia], Nov svyat, 1943.]

Стоянов, З. 1996 – Захари Стоянов. Записки по българските въстания. Юбилейно издание по случай 120-годишнината на Априлското въстание. Предговор: Николай Генчев. София: Издателство “Класика”, 1996. [Zahari Stoyanov. Zapiski po balgarskite vastaniya. Yubileyno izdanie po sluchay 120-godishninata na Aprilskoto vastanie. Predgovor: Nikolay Genchev. Sofia: Izdatelstvo “Klasika”, 1996.]

Стоянов, З. [б. г.] – Захари Стоянов. Чардафон Велики. Биографическа скица в профил. Колективна фирма Юнион Трейд Корпорейшън, [без място и година на издаване]. [Zahari Stoyanov. Chardafon Veliki. Biograficheska skitsa v profil. Kolektivna firma Union Trejd Korporeyshan, [bez myasto i godina na izdavane].]

Стоянов, Х. 2016 – Христо Стоянов: Харесват ме хора с глави на раменете си. – Двата бука < <http://dvatabuka.eu/haresvat-me-hora-s-glavi-na-ramenete-si/> >, достъпен декември 2016 г. [Hristo Stoyanov: Haresvat me hora s glavi na ramenete si. – Dvata buka < <http://dvatabuka.eu/haresvat-me-hora-s-glavi-na-ramenete-si/> >, dostapen dekemvri 2016 g.]

Хайне, Х. 1826 [1956] – Хайнрих Хайне. Нордерней. Преведе Елена Миладинова. – В: Хайнрих Хайне. Избрани произведения. Том първи. Пътуване по Харц. Нордерней. Идеи. Пътуване от Мюнхен до Генуа. Баните в Лука. Градът Лука. София: Народна култура, 1956. [Haynrigh Hayne. Norderney. Prevede Elena Miladinova. – V: Haynrigh Hayne. Izbrani proizvedeniya. Tom parvi. Patuvane po Harts. Norderney. Idei. Patuvane ot Myunhen do Genua. Banite v Luka. Gradat Luka. Sofia: Narodna kultura, 1956.]

Хайне, Х. 1826 [1956] – Хайнрих Хайне. Пътуване от Мюнхен до Генуа. Преведе Мария Хиждова. – В: Хайнрих Хайне. Избрани произведения. Том първи. Пътуване по Харц. Нордерней. Идеи. Пътуване от Мюнхен до Генуа. Баните в Лука. Градът Лука. София: Народна култура, 1956. [Haynrigh Hayne. Patuvane ot Myunhen do Genua. Prevede Mariya Hizhova. – V: Haynrigh Hayne. Izbrani proizvedeniya. Tom parvi. Patuvane po Harts. Norderney. Idei. Patuvane ot Myunhen do Genua. Banite v Luka. Gradat Luka. Sofia: Narodna kultura, 1956.]

Чирпанлиев, С. 2002 – Стефан Чирпанлиев. Захари Стоянов. Биография. София: Издателство „Народна култура”, 2002. [Stefan Chirpanliev. Zahari Stoyanov. Biografia. Sofiya: Izdatelstvo „Narodna kultura”, 2002.]

Bullock, W. 1824 – W. Bullock. Six months' residence and travels in Mexico; containing remarks on the present state of New Spain, its natural productions, state of society, manufactures, trade, agriculture, and antiquities, & c. London: John Murray, 1824.

Bullock, W. 1825 – W. Bullock. Sechs Monate in Mexiko oder Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand Neu-Spaniens von W. Bullock. Aus dem Engl. übers. von Friedrich Schott. Dresden: Hilscher, 1825.